

XALQ MUSIQ SANATI DARSLARIDA BUXORO SHASHMAQOMI.UNING NEGIZI VA SHAKLLANISHI

Axmedov Baxodirxon Sayfiddinovich

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

e-mail: bahodirxonaxmedov184@gmail.com

tel: +99891-349-70-30

Annotatsiya: *Buxoro – Samarqand musiqa uslubining o'ziga xos jihatlaridan biri unda ikki tillilik, ya'ni O'zbek va tojik tillari an'anasining namoyon bo'lishidir. Bu holat shu sarhadda yashab, faoliyat ko'rsatgan ko'pgina shoirlar, jumladan, Mujrim Obid, Abdulla Mulham, Fitrati Zardo'zi Samarqandiy, Muznib Shavkatiy Kattaqo'rg'oniy ijodiga o'z aksini topgandir. Ikki tillilik an'anasi xalq musiqasida o'zgacha shakllarda aks etadi. Chunonchi, ayrim xalq qo'shiqlarini ayni vaqtning o'ziga ham O'zbek ham tojik tillarida kuylash mumkin. Odatda qo'shiqning bandlari O'zbek tilida, naqoratlari esa tojik tilida hamda aksincha ham bo'ladi. Bundan tashqari, ayrim xalq qo'shiqlarining O'zbek yoki tojik tillarida kuylash imkoniyati mavjuddir. Shuningdek, faqat bir tilda yo O'zbek, yo tojik tilida kuylash uchun ijod etilgan xalq qo'shiqlari ham uchraydi.*

Tayanch iboralar: *Sozanda, yakkaxon(aytimchi), xalq qo'shiqlari, ashulalar, ikki tillilik, Mavrigi, jo'rovoz, Mavrigixonlik, sozandachilik maktabi, doirachi, naqoratchi, Buzruk maqomi, Rost maqomi, Navo maqomi, Dugoh maqomi, Segoh maqomi, Iroq maqomi, «Gulnor pari», «Qunduz bilan Yulduz», «Oysuluv», «Kuntug'mish».*

БУХАРСКИЙ ШАШМАКОМ НА УРОКАХ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ. ЕГО ОСНОВАНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ.

Аннотация: *Одной из уникальных сторон бухаро-самаркандского музыкального стиля является его двуязычие, то есть проявление традиций узбекского и таджикского языков. Эта ситуация нашла отражение в творчестве многих поэтов, живших и творивших на этой границе, среди которых Муджрим Обид, Абдулла Мулхам, Фитрати Зардо'зи Самарканди и Музниб Шавкатий Каттакоргони. Традиция двуязычия находит свое уникальное отражение в народной музыке. Например, некоторые народные песни можно исполнять одновременно на узбекском и таджикском языках. Обычно куплеты песни на узбекском языке, припевы — на таджикском, и наоборот. Кроме того, есть возможность спеть некоторые народные песни на узбекском или таджикском языке. Существуют также народные песни, предназначенные для исполнения только на одном языке: узбекском или таджикском.*

Ключевые фразы: *Созанда, солист (исполнитель), народные песни, песни, двуязычие, Мавриги, хор, Мавригиханлик, музыкальная школа, кружок, хор, Бuzрук макоми, Рост макоми, Наво макоми, Дугох макоми, Сегох макоми, Ирок макоми, «Гулнор пари», «Кундуз билан Йулдуз», «Ойсулув», «Кунтугмиш».*

BUKHARA SHASHMAQOMI IN FOLK MUSIC LESSONS. ITS BASIS AND FORMATION.

Abstract: *One of the unique aspects of the Bukhara-Samarkand musical style is the manifestation of bilingualism, that is, the tradition of the Uzbek and Tajik languages. This situation is reflected in the work of many poets who lived and worked on this border, including Mujrim Obid, Abdulla Mulham, Fitrati Zardo'zi Samarqandiy, Muznib Shavkatii Kattaqorgoniy. The tradition of bilingualism is reflected in folk music in unique forms. For example, some folk songs can be sung in both Uzbek and Tajik languages at the same time. Usually, the verses of the song are in Uzbek, and the choruses are in Tajik, and vice versa. In addition, some folk songs can be sung in Uzbek or Tajik. There are also folk songs that are created to be sung in only one language, either Uzbek or Tajik.*

Key phrases: *Sozanda, soloist (singer), folk songs, songs, bilingualism, Mavrigi, chorus, Mavrigikhanlik, music school, circle, chorus, Buzruk maqomi, Rost maqomi, Navo maqomi, Dugoh maqomi, Segoh maqomi, Iroq maqomi, "Gulnor pari", "Kunduz bilan Yulduz", "Oysuluv", "Kuntug'mish".*

KIRISH

Buxoro – Samarqand musiqa uslubi deganda Buxoro va Samarqand shaharlari va viloyatlarida qaror topgan musiqiy an'analar tushuniladi. Diyorimizning qadimiy madaniyat maskanlari bo'lmish bu vohalarda xalq qo'shiqlari, ashulalari, cholg'u kuylari, qarsak o'yin aytimlari hamda kasbiy musiqaga doir dostonchilik, sozanda san'ati va maqom namunalari keng o'rin tutadi.

Buxoro – Samarqand musiqa uslubining o'ziga xos jihatlaridan biri unda ikki tillilik, ya'ni O'zbek va tojik tillari an'anasining namoyon bo'lishidir. Bu holat shu sarhadda yashab, faoliyat ko'rsatgan ko'pgina shoirlar, jumladan, Mujrim Obid, Abdulla Mulham, Fitrati Zardo'zi Samarqandiy, Muznib Shavkatii Kattaqo'rg'oniy ijodiga o'z aksini topgandir. Ikki tillilik an'anasi xalq musiqasida o'zgacha shakllarda aks etadi. Chunonchi, ayrim xalq qo'shiqlarini ayni vaqtning o'ziga ham O'zbek ham tojik tillarida kuylash mumkin. Odatda qo'shiqning bandlari O'zbek tilida, naqoratlari esa tojik tilida hamda aksincha ham bo'ladi. Bundan tashqari, ayrim xalq qo'shiqlarining O'zbek yoki tojik tillarida kuylash imkoniyati mavjuddir. Shuningdek, faqat bir tilda yo O'zbek, yo tojik tilida kuylash uchun ijod etilgan xalq qo'shiqlari ham uchraydi.

Qarsak janri. Bu o'yin aytimning turi bo'lib, u turli xil tomosha va davralarda ko'pchilik tomonidan ijro etiladi. Bunda davrada xozir bo'lganlar aylana shaklida o'tirishib, yakkaxonning aytimi va raqsiga qarsak bilan jo'r bo'lib turishadi va naqoratlarni kuylashadi.

Demak, qarsak janri band – naqorat shaklida bo'lib, bandlarni yakkaxon (aytimchi) aytadi, davrada o'tirganlar esa naqoratlarni kuylashadi. Qarsak o'yin aytimlarining bir necha turlari mavjud. Jumladan, qars, yakka qars, qo'sh qars, uch qars, besh qars kabi nomlar bilan ataluvchi qarsak turlari bor.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Shashmaqom haqida ko'plab tadqiqotchilar ilmiy ish olib borganlar. Jumladan, O'zbekistonda V. Beliaev, Y. Rajabiy, F. Karimov kabi olimlar Shashmaqomning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Shashmaqom uzoq asrlar davomida og'zaki va yozma an'analarda saqlanib kelgan. Uning rivojlanishida hofizlar, sozandalar va shoirlarning ijodi muhim ahamiyat kasb etgan.

Shashmaqomning o'zbek va tojik madaniyatidagi o'rni haqida ko'plab tarixiy manbalar mavjud. Jumladan, Alisher Navoiyning «Lison ut-Tayr» asarida maqom san'ati va uning estetik ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, XIX asrda yozilgan manbalarda Buxoro Shashmaqomining saroy musiqasi sifatida qabul qilingani qayd etilgan.

Ushbu maqolada Shashmaqomning shakllanishi va rivojlanishini o'rganish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Tarixiy tahlil – Shashmaqomning tarixiy ildizlarini o'rganish, qadimiy qo'lyozma va manbalardan foydalanish;
- Etnografik yondashuv – musiqiy an'analarni va ijrochilik xususiyatlarini tahlil qilish;
- Taqqoslash usuli – Shashmaqomni boshqa maqom tizimlari bilan solishtirish;
- Amaliy tadqiqot – hozirgi zamon ijrochilari tomonidan Shashmaqomni ijro etish jarayonini kuzatish va tahlil qilish.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sozandachilik maktabi. Buxoro – Samarqand musiqa uslubida sozandachilik maktabi va san'ati ham shakllangan bo'lib, u ayollar ijodi bilan bog'liqdir. Sozanda bu yakkaxon – aytimchi bo'lib, u qo'lida qayroq yoki zang (qo'ng'iroqcha) bilan raqsga tushib, qo'shiq bandlarini kuylaydi. 2 – 3 ayoldan iborat doirachilar dastasi esa naqoratlar bilan jo'r bo'lib turadi. Demak, sozanda dastasi (ansambil) da jami 3 – 4 ayol yakkaxon sozanda, doirachi, naqoratchi, qatnashadi.

An'anaga ko'ra, sozanda dastalari o'z san'atini faqat xotin – qizlar davrasida o'tkaziladigan yig'in, to'y va turli bayramlarda namoyish etadi. Ularning repertuari O'zbek va ko'proq tojik tilida bo'lgan ko'p qismli o'yin – aytim turkumlaridan iborat bo'ladi. Shuningdek, ayrim ayrim qo'shiqlarni ham O'zbek, ham tojik tillarida kuylash an'anasi mavjud. Odatda sozanda o'z aytimini vazn, lekin tantanavorlik ruhi bilan sug'orilgan «To'y muborak» qo'shig'i bilan boshlaydi. So'ngra asta jadallashib boruvchi raqs – o'yin aytimlari birin ketin, to'xtovsiz ijro etila boshlanadi.

Doirachilar ham naqoratlar bilan, ham usullar bilan jo'r bo'lib turishadi, ba'zan esa turkum davomida ikki xil tuzilishga ega ritmlarni o'zaro munosib ijro etadilar.

Xozirgi paytda sozanda dostonlarida rubob va hatto akkardeon ham qo'llana boshlandi.

Mavrigi janri. Mavrigi – ko'p qismdan iborat o'yin – aytimlar turkumi bo'lib, uning ijrosida uch va undan ortiq kasbiy xonandalar va 1-2 o'yinchi (raqqos) lar ishtirok etadi.

«Mavrigi» namunasi:

Mavrigi asosan erkaklar tomonidan aytiladi va raqs – o'yinga tushiladi. Jo'rsiz sifatida faqat doiradan foydalaniladi. Ammo bu sozni chertish uchun maxsus doirachilar taklif etilmaydi. Balki uni xonanda – ashulachi chertadi. Demak, xonandalar bir vaqtning o'zida ham ashula aytib, ham doira chertib, o'zlariga jo'rovoz bo'ladilar.

Mavrigi aytimlarida ikki tillilik an'anasi namoyon bo'lib turadi, ya'ni turkumdagi ashula qismlari O'zbek va tojik tillarida kuylanadi.

Mavrigixonlik asosan Buxoro va shu viloyatning ayrim tumanlarida tarqalgan bo'lib, turli davra va bazmlarda ijro etiladi. Bunda «yakkaxon ko'pchilik» (bandchi – naqoratchi singari) bo'lib aytish hamda yalpi jamovaiy (hamma xonandalar birgalikda) tarzda kuylash turlariga keng o'rin beriladi.

Mavrigida ikki va undan ortiq qismlar bo'lib, ular birin – ketin ijro etiladi. Dastlabki qism vazminroq ruhda bo'lgan «kirish» vazifasini bajaradi. Keyingi qismlarga o'tilgani sari ritmlar kuchayib, o'yin – aytimlar jadallashib boradi. Shu sababdan ham bunday turkumlarda raqs usullari asosiy o'rin tutadi.

Dostonchilik tabiati va baxshilar shaxsi shu darajada murakkabki, ularga bir tomonlama yondoshish va bir nuqtai nazardagini baho berish mumkin emas. Baxshilar umumiy g'oyaviy yo'nalish, sinfiy mansubiyat, keng ma'nodagi repertuar birligi, ijro va kuylarning o'xshashligi, dostonchilikning asriy an'analari jihatidan umumiylikka, birlikka ega bo'lsalarda, har bir dostonchi yoki dostonchilar guruhiga xos poetik yo'l, uslub, repertuar harakteri, ijro usullari bilan bir – biridan farq ham qiladilar. Boshqacha qilib aytganda, umumlashgan puxta epik an'ana doirasida ma'lum baxshi yoki baxshilar guruhiga xos individual ijodiy xususiyatlar, yo'llar, uslublar o'zgachaligi, ustoz – shogird munosabatlari, xududiy ayrialiklar mavjud. Bunday farqlarni ko'rsatish uchun Hodi Zarif folklorshunoslikda dostonchilik (baxshilik) maktablari iboralarini qo'llagan hamda Bulung'ur va Qo'rg'on dostonchilik maktablari vakillarining shajarasini tuzib chiqqan edi. Keyingi tekshirishlar va ekspiditsiyalar davomida yana qator dostonchilik maktablari aniqlandi. Yurtimizda bu maktablar Bulung'ur, Qo'rg'on, Xorazm, Shahrisabz, Nurota, Narpay, Sherobod, Pskent kabi yetakchi baxshilar yetishib chiqqan joylar nomlari bilan ataladi.

Bulung'ur dostonchilik maktabida «Alpomish», «Yodgor», «Yusuf bilan Ahmad», «Rustamxon», «Go'ro'g'lining tug'ilishi», «Jahongir» kabi qahramonlik dostonlarietakchi o'rin tutadi. Jo'rnavoz soz sifatida do'mbira sozi qo'llaniladi. Amin baxshi, Chinni shoir, tavbuzor shoir, Qurbonbek shoir, Yo'ldosh – bulbul, Yo'ldosh shoir, Qo'ldosh Suyar kabi baxshilar bu maktabning o'tmishdagi (XIX asr) yirik namoyandalaridir. Fozil Yo'ldoshev o'g'li (1872-1955) bu maktabning so'nggi yirik vakillaridan biri edi. Qo'g'on dostonchilik maktabida ham «Alpomish» dostoni ijro

etilgan bo'lsa–da, biroq unda ishqiy romantik dostonlarga (jumladan, «Gulnor pari», «Qunduz bilan Yulduz», «Oysuluv», «Kuntug'mish» va boshqalar)ga ko'proq e'tibor beriladi. Qo'rg'on dostonchilik maktabining o'tmishidagi yirik vakillari qatorida Yodgor Lafas, Mulla Tosh, Mulla Holmurod, Jumanbulbul kabi baxshilarni aytish kerak. Ergash Jumanbulbul o'g'li (1868 – 1937) va Pulkan shoirlar (1874 – 1941) bu maktabning yirik namoyandalari edi.

Baxshilar repertuarining hajmi ham bir xil emas. Odatda oddiy baxshilar besh – o'nta doston bilganlar. Shunda ham bir – ikki dostonni yaxshi kuylaganlar. Eng qobiliyatli, talantli, yuksak hofiz quvvatiga ega bo'lgan ijodkorlar repertuarida o'ttiz – qirq va hatto undan ortiq dostonlar bilgan. Ergash shoir, Fozil shoir, Islom shoirlar shunday dostonchilardan edilar. Ular bir qator epik asarlarni el orasida kuylab kelishda va bunday namunalar folklorshunoslar tomonidan yozib olingan paytda shu darajada dostonchilik mahoratini namoyon qilganlarki, bunday dostonlarning ko'pchiligi ularning nomi bilan abadiy muhirlanib qoldi. Masalan, «Alpomish» deganda beixtiyor ko'z o'ngimizda Fozil Yo'ldosh o'g'li, «Ravshan» deganda Ergash Jumanbulbul o'g'li, «Orzugul» deganda Islom Nazar o'g'li namoyon bo'ladi. Favqulotda xotira qudratiga ega bo'lgan improvizator kuychilar yetmishtacha xalq dostonini kuylab kelganlar. Davrimizning atoqli dostonchisi Pulkan shoir va uning repertuari bunga yaqqol misol bo'la oladi. U yetmishdan ortiq dostonni yod bilar edi. Har bir doston ikki – uch ming satrdan tortib o'n – o'n besh, hatto yigirma ming misragacha she'rni, qariyb shuncha prozoik qismini ham o'z ichiga olishini hisobga olsak, xalq baxshilarining salohiyati, hayratomuz yodlash va esda saqlash qobiliyati, ijod qilish qudrati O'z– O'zidan ayon bo'ladi.

Endi Buxoroning olti maqomi haqida fikr yuritsak. Shashmaqom bu olti maqom degani bo'lib, u quyidagi olti maqomdan tashkil topadi.

1. Buzruk maqomi.
2. Rost maqomi.
3. Navo maqomi.
4. Dugoh maqomi.
5. Segoh maqomi.
6. Iroq maqomi.

Maqom aslida arabcha soʻzboʻlib, «oʻrin», «joy» maʼnolarini anglatadi. Musiqada esa «parda» maʼnosini bildiradi, yaʼni torli cholgʻulardagi soz pardalarini bildiradi.

Olti maqomning har biri Oʻziga xos tovush – pardalarga ega boʻlib, bu pardalar asosida bastakorlar cholgʻu kuy va ashula yoʻllarini yaratadilar. Binobarin olti maqomdagi har bir maqom ikki yirik boʻlimdan – cholgʻu va ashula yoʻllaridan iboratdir. Bunday asarlarni ashula «ustoz – shogird» maktabida tahsil koʻrgan kasbiy cholgʻuchi va ashulachi hofizlarga mahorat va malakali ijro eta oladilar.

Kasbiy cholgʻular orasida tanbur torli – chertma sozi keng qoʻllaniladi. Bu sozda noksimon oʻyma kosa va unga ulangan dasta boʻlib, tut yogʻochidan tayyorlanadi.

Tanburda torlarning soni uchtdan oltitagacha boʻlishi mumkin. Ammo hozirgi davr ijrochilik amaliyotida koʻproq uch toʻrt simli tanbur qoʻllanishi odat tusiga kirdi. Tanburning torlari koʻrsatgich barmoqqa kiyiladigan nohun yoki tabiiy tirnoq vositasida chertib chalinadi. Unda maqom va maqom yoʻlidagi boshqa yirik cholgʻu kuylari ijro etiladi. Hamma hofizlarga joʻrnavezlik vazifasi bajariladi. Shuningdek, Buxoro musiqa amaliyotida tanbur, nay va doira sozlaridan iborat cholgʻu ansambili anʼanaviy tus olgan.

Shashmaqomning madaniy meros sifatida ahamiyati yuqori boʻlib, uning asrlar davomida saqlanib qolishi milliy oʻziga xoslikni aks ettiradi. Biroq, zamonaviy ommaviy madaniyat taʼsiri ostida anʼanaviy ijrochilik uslublari oʻzgarib barmoqda.

Shashmaqomning yosh avlod orasida targʻib etilishi va uning oʻrganilishi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida anʼanaviy va zamonaviy musiqiy uslublarning oʻzaro taʼsiri ham oʻrganildi. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar va raqamli platformalar orqali Shashmaqomni keng targʻib qilish imkoniyatlari tahlil qilindi.

XULOSA.

Domla Halim Ibodov, ota Jalol Nosir, Ota Gʻiyos Abdugʻani Hoji Abdulaziz Rasulov, Levi Boboxonov, Yunus Rajabiy kabi ustozlar olti maqom turkumining mahoratli ijrochilari edilar. Chunki maqomlarning ashula yoʻllarini ustoz hofizlar kuylashadi. Ularda qoʻllangan mumtoz sheʼriyat namunalarida esa ikki tillilik anʼanasi namoyon boʻlib turadi. Yaʼni maqom ashula yoʻllarida aruz vazniga

asoslangan O'zbek va tojik she'rlarining qo'llash mumkin. Shu bois ham hozirda shashmaqomning Tojikistonlik hofizlar tojik tilidagi she'riyat namunalari asosida kuylaydilar. Bunda, ayniqsa, Navoiy, Lutfiy, Sakkokiy, Mashrab, Bobur, Muqimiy singari shoirlarning she'rlari keng qo'llaniladi.

Samarqandlik mashhur hofiz va bastakor, O'zbekiston xalq artisti Hoji Abdulaziz Rasulov (1852-1936) tanbur va dutor chertish hamda ashula aytish yo'llarining mukammal egallagan san'atkor edi. Uning ijrochilik bisotida (repertuarida) ikki yuzdan ziyod ashula va cholg'u kuylari bo'lib, bunda hofiz ashula yo'llarining Buxoro – Samarqand an'anasiga oid O'zbek va tojik tillarida kuylagan. Shu bilan birga Hoji Abdulaziz Rasulov nafaqat Buxoro – Samarqand musiqa uslubini, balki O'zbek musiqasiga doir boshqa mahalliy an'analarni ham ijodiy o'zlashtira olgan san'atkordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yu.Rajabiy, I. Akbarov. O'zbek xalq muzikasi. II-III- tomlar. T.,
2. R.Yunusov. Istiqlol mafkurasi va musiqiy jarayon. T., 2002.
3. A.Odilov. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. T., «O'qituvchi», 1995.
4. O.Ibrohimov. O'zbek xalq musiqa ijodi. 1-qism. Toshkent. 1994.
5. S.X.Yo'ldosheva O'zbekistonda musiqa tarbiyasi va tahlimining rivojlanishi. «O'qituvchi nashriyoti» Toshkent 1989.
6. R.Tursunov. S. Mannopov. An'anaviy qo'shiq ijrochiligi uslubiyoti. Ijod dunyosi nashriyoti 2003.
7. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.
8. B.Axmedov. O'zbek xalq musiqa ijodi.O'quv qo'llanma. "Ta'lim tadqiqotlari akademiyasi" nashriyoti.Namangan2024.
9. T.S.Vizgo. Muzikalnie instrumenti Sredney Azii. Moskva. 1980.
10. Botirkhanovich, Shokirkhanov Bakhtiyorxon. "The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN* 5.1 (2024): 19-22.
11. Gaziye J. J., Aliyeva N. R. Dmitriy dmitrievich shostakovich life and work //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 10. – C. 1181-1185.
12. Syfiddinovich, Axmedov Baxodirxon. "MUSIQA CHOLG'ULARINING ILK SHAKL VA TURLARI." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 7.2 (2024): 92-96.
13. Олимпжонович, Т. Ф. (2023, June). ТАЛАБАНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ОЛИШИНИ ТИЗИМЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ
14. In *Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference* (pp. 123-127).